

Бојан М. Стевановић

ЗА АПИЈАНОВО МЕСТО МЕЂУ АНТИЧКИМ ИСТОРИЧАРИМА

Ни о ком античком историчару не постоји тако неуједначено мишљење у модерној историографији као што је мишљење о Апијану из Александрије, писцу *Римске историје*, чији најважнији део сачињавају *Грађански ратови*.

Док су Маркс и Енгелс још пре више деценија дали врло похвалан суд о његовој историји грађанских ратова¹), дотле међу историчарима и писцима историје грчке књижевности постоје доста несигурна и неподударна тврђења, којима се Апијан потцењује.

Зато ћемо овде изнети нека своја опажања и мисли поводом судова и закључака неких од тих аутора без претензија да дајемо дефинитивни закључак²). У овом раду осврнућемо се на неке од њих, као на Апијанову оцену од Шварца (у PW—RE, II, 1, 1895, стуб. 216—237, s. v.), Аугуста Мусића (Povjest grčke književnosti, II, Zagreb, 1900), Шмид — Штелина (Schmid—Stählin, Griechische Litteraturgeschichte, II, 2, V изд., 1913), Андреа Пиганиола (André Piganiol, la Conquête Romaine, II изд., Париз, 1930), Ф. А. Рајта (F. A. Wright, A history of later greek literature, II изд., Лондон, 1951), Машкина (Историја старог Рима, Београд, 1951), Е. Габе (E. Gabba, Appiani Bellorum civilium, I, Firenze, 1958).

Општа Шварцова оцена сразмерно није много неповољна, али Мусићева је поразна. Он вели (в. стр. 302): „За критичку точност писац није имао смисла; приказивање му је без полета, стил свакидашњи обичнога говора, језик нагрђен латинизмима”. У *Историји грчке књижевности* Шмид—Штелина читамо на страни 589: „Seine Darstellung erhebt sich nirgends zu höherem Schwung”. Пиганиол каже за Апијана (в. стр. 460): „Il paraît avoir mal choisi ses sources et surtout il les a reproduites sans

¹) У писму Енгелсу од 27 фебруара 1861 г. Маркс је писао: „Ich habe... gelesen Abends zu Erholung Appians römische Bürgerkriege im griechischen Originaltext. Sehr wertvolles Buch. Der Kerl ist Ägypter von Haus aus. Schlosser sagt, „er habe keine Seele”, wahrscheinlich weil er in diesen Bürgerkriegen der materiellen Grundlage auf dem Grund geht”. Енгелс је такође дао о Апијану високу оцену у свом делу написаном 1886 г., Ludwig Feuerbach (Berlin, 1946, S. 48): „Von den alten Quellen über die Kämpfe innerhalb der römischen Republik sagt uns nur Appian klar und deutlich, um was es sich schliesslich handelte — nämlich um das Grundeigentum”.

²) О овом питању ћемо говорити и касније на другом месту.

souci d'exactitude"; он га чак назива рђавим историчарем (стр. 461: „се mauvais historien”). Рајт га приближно објективно оцењује, али не увек. Машкин му замера да није увек доследан у својим судовима (в. о. с. стр. 19). Емилио Габа (ор. с. стр. XVII) сматра да Апијан има вредност као извор, али не као историчар („Di fatti un'analisi dell'opera appianea non può che confermare ancora una volta la generale conclusione che Appiano vale per le fonti che usa. In altri termini, la sua importanza come fonte storica è per noi grande. . . ma come storico è assai limitata”).

Нека од ових тврђења могу се одмах одбацити као неумесна. На пример Мусићеве речи да му је језик нагрђен латинизмима. Довољно је само навести чињеницу да Апијан, као и толики други грчки писци из римског периода, није знао латински језик тако добро као свој матерњи језик, па је према томе а priori немогућ тако велики утицај латинског језика на његов, грчки језик, премда се он опажа. Ту би се човек могао сложити само с мишљењем Шмид—Штелина да он „verrät in den Latini-smen die Abhängigkeit von lateinischen Quellen” (иста страна). Тај утицај латинског језика вероватно долази отуда што се Апијан служио латинским изворима, па се услед брзине у раду поводио за њиховим стилем.

Неумесност или бар претераност неких од ових суђења може се добро увидети, ако човек има пред очима садржину Апијановог истори-ског дела, односно *шта* и *како* он у њему приказује. То нарочито важи за пет књига римских грађанских ратова (XIII—XVII).

Приговори и стварне мане тичу се Апијанових формалних особина, с једне стране, као и његових научних квалитета, с друге стране, или истовремено и једних и других.

Да видимо прво како наш писац стоји у погледу оригиналности.

Метод излагања градива по етнографско-територијалном принципу, који он примењује, није додуше његов лични изум, јер га је још Ефор у IV в. пре н. е. употребио. Но ипак овај метод је оригиналнији од уобичајеног аналитичког метода, који је толико других историчара користило. Већ с обзиром на сам метод за Апијана се не може рећи да је сасвим осредњи писац.

У вези с овом концепцијом излагања стоји и његова вештина композиције. Она такође није за потцењивање. Колико се може видети из очуваних књига, Апијан је исто онолико колико и Полибије избегао понављање градива, тј. да не говори двапут о истим догађајима, земљама или личностима, него да само једном говори о њима детаљније, а други пут да их само додирне.

Историја појединих земаља излагана је редом како су оне у жесто-ким борбама потпадале под римску власт, тако да партије о римским грађанским ратовима чине средишњи и главни део његове историје, те се стога он у њима најдетаљније задржава. Историју неког народа која је претходила његовом сукубу с Римљанима он узгред и укратке обрађује. На тај начин његова *Римска историја* показује бољу целину него слична дела других историчара (на пример Дионисија Халикарнашанина).

У погледу портретисања историских личности Апијан стоји солидно, иако он ту није ни много оригиналан³⁾ ни много вешт, као што су то они историчари који су се одликовали формалним особинама. Апијанова историја пуна је добрих портрета крупнијих и ситнијих историских личности. Нарочито *Грађански рат*ови, где пред нама дефилију ликови Тиберија и ГајаГраха, Марија и Суле, Помпеја и Цезара, Спартака и Катилине, Цицерона и Катона Млађег, Касија и Бруга, Антонија и Октавијана, Секста Помпеја и Лепида. Али међу успелим Апијановим портретима треба споменути и ликове мање истакнутих историских делатника, као што су Клодије, Менодор, Антонијев брат Луције. Апијанови портрети су дати верно и тачно. Он у њима показује чак и изванредан смисао за психолошку интерпретацију. Навешћемо за то два примера.

У 114 глави I књиге Апијан каже да је римска војска омрзла Перпену у Шпанији кад је он убио Серторија. Очекивало би се да ће га она заволети после тог чина, пошто је она била омрзла Сетрорија због његовог бруталног поступања. Ова појава изгледа можда безначајна. Али уствари није тако. Указаћемо на сличну појаву код француског трагичара Расина, који је такав случај обрадио у трагедији *Андромаха* на 15 векова после Апијана. Ту се износи како једна од јунакиња поменуте трагедије, Хермиона, обећава Оресту да ће му одговорити на љубав, ако он убије Пира, који је њу изневерио. Али кад је Орест то учинио, она се с гунушањем одвраћа од њега. Значи њена стара љубав није била угашена. Такав случај приказан је и код Апијана, али много раније. Римска војска није никад престала у правом смислу да воли свога војсковођу Серторија, мада је била кивна на њега. Тек кад је он био убијен, то се јасно испољило.

Други случај се описује у 36 глави II књиге. Ту се прича како су се римски сенатори уплашили услед неочекиваног Цезаровог упада у Италију и у запрепашћењу покајали „што нису прихватили Цезарове понуде за мир сматрајући да су оне оправдане сада када их је страх довео од тврдоглавости до разборитости”. Такође продорна психолошка опсервација.

За Апијанову способност у портретисању узећемо као пример ову кратку карактеристику Г. Ј. Цезара (II, 1): „Цезар је био још млад, способан беседник и јавни радник, одважан у свему и надајући се свему, а у честољубљу раскошан и преко своје моћи. Још као едил и претор он је био презадужен и светици се необично допадао, пошто се народ увек диве дарежљивим људима”. Цезаров лик је свестрано осветљен. Апијан нам приказује највећег Римљанина у пресеку свих његових врлина и мана; он истиче његову изванредну храброст, великодушност и интелигенцију, с једне стране, а с друге стране видимо да се он служи подмићивањем и насиљем; с једне стране он нам је приказан као необично хитар, одважан и енергичан, а с друге као сувише благ према својим непријатељима и чак помало неопрезан.

³⁾ То је више заслуга његових узора, међу којима је, како се чини, најважнији био Азиније Полион.

Нарочито су ликови Антонија и Октавијана дати под многим аспектима. Ту видимо Антонијеву велику слабост према женама, не само према краљици Клеопатри, него и према многим другима. Он је, како каже Апијан, доделио краљевство Сесини кад је видео његову лепу мајку Глафиру (в. V, 7).

Оба ова такмаца око монархиске власти он описује износећи њихове и позитивне и негативне особине. Апијан прича, на пример, како Антоније за љубав сената убија Аматија, Лажног Марија, и његове људе, ватрене цезаровце (III, 3) и уопште како он из жеље за влашћу прави компромисе (III, 4), како прави разне погрешке. А на другој страни он истиче често његово велико јунаштво, безазленост и племенитост (V, 135—136).

Исто тако он поступа и с Октавијаном. Њега видимо како још врло млад уме да буде лукав (III, 15), како вешто лавира и према сенату и према војсци (III, 48) — све из честољубља и властољубља. Тако он понекад помаже у борби против Антонија чак и сенату, оном истом сенату који штити Цезарове убице (III, 65). Нарочито је лепо приказана његова и Антонијева свађа око власти.

Код Апијана се истиче и лик Секста Помпеја као племенитог али неодлучног човека, толико сличан лику његовог оца Гнеја Помпеја. Као контраст њему постављен је његов ослобођеник Менодор (V, 73, 101—102), лукав и безобзиран човек, који двапут напушта свога господара и пребегава његовом непријатељу Октавијану. Успео је и лик Лепида, лакомисленог и сујетног човека, као и недовољно интелигентног (в. V, 123—126). Апијанове личности су, може се рећи, верне копије оригинала, онаквих оригинала какве познајемо из уџбеника старе римске историје.

Са формалне стране највише се може замерити Апијану на његовом језику и стилу. Ту он заостаје за класичним писцима, узорним стилистима. Његов језик и стил нису дакле на задовољавајућој висини. Он се, на пример, често овако изражава: „Помпеј је овако говорио. . . . То је био Помпејев говор” (II, 72). Од три римска имена он често наводи само једно, као што је обичај код Грка, те тако настаје нејасноћ о којој се управо личности ради⁴⁾.

Међутим не бисмо се могли сложити ни с тврђењем да Апијан нема снагу изражавања⁵⁾. То демантује на првом месту његова историја грађанских ратова. Међу осталим књигама истиче се живошћу и драматичношћу излагања *Пунска историја*, која је изврсна, и то не само њених десет последњих глава, као што сматра Рајт, него цела. Узмимо за пример 77 главу⁶⁾. Како је дирљива и потресна сцена кад картагинске мајке скачу у море за децом коју одводе у Рим за таоце! Насупрот оста-

⁴⁾ Овде се унеколико Апијан може оправдати тиме што се у његово доба ни сами Римљани нису стриктно држали обичаја да наводе сва три имена.

⁵⁾ Позитивно мишљење о Апијановом начину изражавања има и В. Кранц (W. Kranz, *Geschichte der griechischen Litteratur*, Лајпциг, 1939), који каже (стр. 450): „Appian ist ein grosser Erzähler”. Слично томе се изражавају и Jules Humbert-Henri Berquin (*Histoire illustrée de la littérature grecque*, Париз, 1947, стр. 402). Таково је и мишљење С. И. Соболевског (в. стр. 194—198 III тома *Историје грчке литературе*, Москва, 1960).

⁶⁾ Цитати по издању Луд. Менделсона, Лајпциг, 1879—1881.

лим књигама, које обично дају утисак недовршених и фрагментарних текстова, *Књига о ђунској историји* је детаљно и исцрпно обрађена.

Мада је Апијана, како он сам каже у уводу свог дела, на писање побудило дивљење према величанству римске историје, мада је он у потчињавању других народа Риму видео вољу судбине и упркос његовом проримском ставу, он је умео да укаже достојно поштовање херојској борби Картагине у трећем пунском рату 146 г. пре н. е. кад се радило о њеном „бити или не бити”. Мада је критиковао Ханибала и Картагињане због сурових поступака према њиховим непријатељима, он их је епски величао кад су се они борили против свога уништења. Поред осталог, ту се види и његова непристрасност, једна од најважнијих особина доброг историчара.

Кад се Апијан посматра као историчар, а не као уметник, главна његова мана је небрижљивост у детаљима, што му се много и замерало. Исто тако може се узети као умесна и замерка Крист—Штелин—Шмида (стр. 589) да Апијану недостаје критичка тачност („kritische Genauigkeit geht über Horizont des Ap.”). У томе он несумњиво заостаје за Тукидидом и другим великим историчарима антике.

Што се пак тиче питања Апијанових извора, оно још није потпуно решено и доста је компликовано с обзиром да су његови узорни махом изгубљени. До сада је обично важило мишљење да је он слабо користио своје изворе, иако се много држао њих. Том питању посветио је доста пажње Шварц у поменутој студији. Ево шта он каже: „Er scheint nur lateinische Quellen benutzt zu haben” (стуб. 217). „An sehr vielen Stellen Valerius zu Grund liegt, nur nicht an allen und nicht direkt.” (стуб. 218). „Ein Annalist, der jünger als V. Antias ist, lässt sich immer wieder constatieren” (221). „Nur so viel sicher ist erkennbar dass weder Poseidonios noch Sallust noch Livius direkt und ausschlieslich benutzt sind... Die Concordanzen mit Plutarchs Marius auf Poseidonios führen; die recht häufige Übereinstimmungen des Mithridatsbuch mit Plutarchs Lucul in der Regel Sallust verraten” (222). „Appians Gewährsmann war also ein Römer” (227). „Appian hat die Commentare des jüngeren Caesar nicht direkt benutzt” (228).

Наводимо ове Шварцове тврдње, добрим делом противречне, да би се видело колико су несигурни судови о Апијану⁷⁾. Из Шварцових речи се може ипак посредно ово закључити: Апијан је користио доста извора, као и сваки историчар; али он ни издалека није обичан компилатор, него је аутор са доста оригиналности и даровитости, писац са смислом за историска збивања.

Најбоља особина Апијана као историчара је, по нашем мишљењу, објективност и непристрасност. Колико је велика та његова непристрасност и објективност, види се најбоље по томе што се његови судови о појединим историским личностима из периода римских грађанских

⁷⁾ Други аутори после Шварца, Е. Габа на пример, слажу се у томе да је он користио добре историчаре као изворе, али они нису у стању да тачно одреде Апијанову оригиналност, јер су готово сви његови узорни изгубљени.

ратова готово сасвим поклапају са судовима модерне историографије⁸⁾. Да је ова особина врло важна за историчаре, није потребно ни говорити, нарочито ако се има у виду да су се о њу огрешивали многи не само у старо него и у ново доба; не само историчари другог реда (Тимеј, на пример) него и историчари првог реда (Цезар, Салустије, Тацит).

Апијанова објективност и непристрасност огледају се и у ситним чињеницама; и у опису крупних догађаја, на пример у борби браће Граха за спровођење аграрне реформе, у сукобу између Марија и Суле, у борби између Помпеја и Цезара, у приказивању рата између Касија и Брута, с једне стране, и Антонија и Октавијана, с друге стране. Отуда су његови портрети историских личности истинити, тачни и рељефни.

Апијан не идеализује своје јунаке, као што то чини, на пример, Плутарх. Његов Тиберије Грах, мада нам је симпатичан због своје борбе за римску сиротињу, приказан је истовремено као одлучан противник робова (в. I, 9). Посматран с једне стране, он је напредан, готово револуционаран, а гледан с друге стране он је класно ограничен.

Апијанов објективан став види се у приказивању нездравог стања у римској држави које је настало као последица Помпејеве и Цезарове самовоље (II, 19). Апијан чак изрично каже да је Помпеј намерно помагао наред, како би Римљани осетили потребу за диктатором, мада се на речима противио томе (II, 20).

Апијан одаје признање историским делатницима онде где га они заслужују и ако га заслужују. Он признаје, на пример, Сексту Помпеју заслугу што је спасао многе људе за време проскрипција (IV, 36). Он је објективан чак и према Картагињанима, које не воли, приказујући како су Римљани према њима пристрасни и неправични (в. *Пунска исти.* 67—69). Само човек који саосећа с Картагињанима у невољи могао је написати онако потресне сцене запрепашћења и очајања које су настале кад су Картагињани чули да Римљани од њих траже да се иселе из свог града (исто место).

Најзад да наведемо и овај пример где Апијан износи мане Римљана, чији је он осведочени пријатељ. У *Књизи о Митригату* (23) он истиче како су у М. Азији становници пристали уз Митридата и убијали Римљане не толико из страха од Митридата колико из мржње према њима. У истој књизи (гл. 109) он износи како се Митридат нада да ће побунити Гале у Италији због њихове мржње према Римљанима, као што су они пристали и уз Ханибала из мржње према њима. Исто тако он подвлачи да се у Спартаковом устанку скоро цела Италија дигла против Римљана из мржње према њима.

Апијанова објективност и непристрасност лепо се огледа и у његовом ставу према робовима. Апијан, свестан робовласник као и његов јунак Тиберије Грах, делећи предрасуде своје класе, каже овако за једног од робова: „Пошто је у свему био искусан и разуман *мимо робовске природе*“⁹⁾ (IV, 49). Али као прави историчар он даје тачне чињенице о

⁸⁾ В. на пример књигу Машинка, *Историја старог Рима*, Београд, 1950.

⁹⁾ Подвукао Б. С.

стању робова, о свирепости и мржњи робовласника према њима. Тако имамо прилике да видимо код Апијана (I, 20) како господари муче робове приликом вршења истраге, како их, поред злостављања, и презиру. Тако је Брут разалео на крст роба што је мимо питања изобличио кривицу свога господара (IV, 81).

Мржња на робове је толика да они плаћају цех и кад нису криви (IV, 35). „Народ, (тј. робовласници) је издејствовао да се роб потказивач обеси, а други неки ослобођени роб врати у робовско стање”, каже Апијан у IV, 29. У V, 35 читамо како робовима ускраћују храну за време опсаде, те они морају да се хране травом. У V, 70 Помпеј Секст разапине на крст робове само зато да би изгледало да су они убили свога господара, па их он казнио. У V, 131 Октавијан, мимо уговора са Секстом Помпејем да се робовима који су се борили под њим да слобода, крши тај уговор кад је овога победио и робове враћа њиховим бившим господарима или их убија.

Карактеристична су у том погледу поглавља која је Апијан посветио Спартаку и његовом устанку (I, 116—120). Одајући признање његовој храбрости и неустрашивој борби, Апијан даје, поред осталог, и овај карактеристичан детаљ (I, 119): „Спартак разале једног заробљеника на крст у простору између две војске, да би показао својима шта их очекује ако не победе¹⁰).

Није сасвим исправно, чини нам се, ни Машкиново мишљење да је Апијан недоследан. Он му замера што истовремено цени Цезара и његове убице; што оправдава Цезара, а цени Брута; што брани Октавијана, а велича Антонија (в. нав. дело стр. 19). А зар је то мана? Можда историчар баш тако и треба да ради. Јер су Цезар и Брут баш на основу тога што имају велике и позитивне и негативне особине и приказани као трагичне личности још код Плутарха и доцније код Шекспира. Нама се чак чини да се овде под привидношћу мане указује Апијанова најјача страна — објективност и непристрасност.

Истина овде се показује нешто што је стварно Апијанов недостатак, али не велики. То је његово двоумљење у судовима. Он се не одлучује за један већ постојећи суд, него обично наводи више њих¹¹). На једном месту (II, 112) он каже за Брута да је убио Цезара „било што је незахвалан, било што није знао да му је отац, било што је волео слободу и отаџбину”. Ту Апијан не поступа добро ни као стилиста, ни као историчар. Овакве резервисаности у суђењу има код Апијана на више места, например у II, 124, кад су Антоније и Лепид хтели да освете Цезара „било из при-

¹⁰) Тиме не мислимо рећи да је Апијан био први који је са симпатијом приказивао овај догађај. Тако су радили већ и други, Салустије, Плутарх.

¹¹) Е. Габа сматра (нав. дело, стр. XXVII) да неслагања, односно двоумљења у Апијановим грађанским ратовима долазе отуда што је он присталица монархије, а његов узор присталица републике. Међутим то мишљење може бити само делимице тачно.

јатељства... било због заклетве, било из жеље за влашћу”, тако да то постаје његов манир¹²⁾.

Друга велика одлика Апијана као историчара јесте његово значајно поклањање пажње економском фактору. Додуше и Апијан има само донекле тачну претставу о покретачким снагама историје. Али од њега у том погледу не стоји боље ниједан антички историчар. Он их чак надмашује у томе. Његове материјалистичке тенденције, ако се тако може рећи, виде се у честом истицању да су лични интереси мотиви историских акција. Кад износи како интриге такмаца често одређују ток историје, он не прелази на терен идеализма, јер је то бар повод ако не узрок историским збивањима (уп. II, 16, 26—28). У *Књизи о Миџригају* Апијан, примењујући материјалистички принцип, лепо објашњава како и зашто су се умножили гусари (в. гл. 92—93).

Овим не мислимо рећи да код Апијана нема идеалистичких поставки. Он често тумачи раздоре идеалистички, тј. на тај начин као да они не настају на тлу класних борби и материјалних интереса, него због тога што су престале тешкоће које принуђују људе и народе да живе у миру (в. I, 105). Тако на пример он на једном месту исказује мисао да Каратагину треба оставити неразорену да би Римљани имали страха и бриге (*Шунска књ.* 65, 69)¹³⁾.

И Апијан недовољно увиђа значај класног фактора, имовинске неједнакости — те већином идеалистички резонује, слично осталим античким историчарима. И он испољава моралисање, али мање, као што су неки већ приметили. Наш аутор плаћа данак античкој историографији кад наводи чуда, знамења итд., кад сматра да прст божји утиче много на историске догађаје. Али посвећујући извесну пажњу тим чињеницама, он само чини уступак античком обичају. То је општа карактеристика античке идеологије. Стари писци, историчари, филозофи и други, претежно се држе идеалистичког правца, а ређе, изузетно и у мањој мери материјалистичког.

Аналогно ономе што су рекли оснивачи научног социјализма може се тврдити да се нигде у античким историјама, бар у онима које су дошле до нас, детаљније и боље не даје историја народа, живот и судбина народних маса, него у Апијановим *Грађанским рајновима*. Где је то приказано боље или исто онако као у Апијановој IV и V књизи где се описују збивања од 43—36 г. пре н. е.? Иако у овим књигама ратови и борбе заузимају највише простора, у њима ипак видимо толико много догађаја и података о народним масама, о робовима, женама итд.

Материјална подлога за историју грађанских ратова види се у I 7, где Апијан даје одличан приказ онога што се догађало са земљом

¹²⁾ Но понекад Апијан и овде има право. У I, 4 он, изражавајући се на сличан начин, правилно опажа мотиве којима су се руководили завереници, поглавито Брут и Касије, да би убили Цезара: „Завидећи величини његове власти и жељни ранијег облика државе”. Овде он наводи два истинска мотива, премда је други од њих јачи, бар код Брута, ако не и код осталих завереника.

¹³⁾ Ова мисао потиче од других, ранијих грчких писаца.

коју су Римљани освајали у ратовима и како су настале латифундије¹⁴). Приказ борбе око земљишног поседа Апијан наставља у I, 8, где видимо тешкоће у извођењу првих реформи. Аутор затим у I, 10 даје карактеристичан опис како богаташи покушавају да изиграју аграрне реформе. Смисао за интерпретирање економских чињеница видимо и у I, 96. За овакво тумачење поред I књиге значајне су и књиге III—V. У њима се даје широка слика анархије и нестабилности у Риму, који су настали после смрти Г. Ј. Цезара.

У периоду између 44 и 36 г., који описују последње три књиге *Римских грађанских ратова*, имамо непрекидне и бескрајне борбе у дво-струком ривалству с једне стране између завереника, на чијој је страни стајао сенат, и цезароваца, на чијој је страни углавном стајала војска, а на другој између властољубивих Цезарових наследника Антонија и Октавијана. Међу овим последњим наизменично се одигравају сукоби и измирења, тако да њихове свађе изгледају намештене (в. III, 39—40). У том сукобу видимо како сенат час стаје на страну једнога, а час на страну другога ривала, премда су му обојица непријатељи (III, 47).

У IV и V књизи видимо како су и зашто триумвири Антоније, Октавијан и Лепид завели проскрипције (IV, 8—11), као и њихов намет на жене (IV, 32—34). Нарочито је лепо приказана разузданост војске (IV, 35), која је више уз онога ко је боље награђује, односно ко даје више, али за своју разузданост не плаћају војници него робови који нису ништа криви.

Нарочито је важна V књига, која је слична I књизи. У њој је изврсно насликано ондашње стање у Риму: отимање магната око превласти, сплетке сената, неуспела борба Антонијевог брата Луција за народне интересе, негодовање народних маса против рата и осиноост војске, која је постала сила изнад народа.

Глава 12 V књиге слична је 7 глави I књиге. У њој се приказују тешкоће око насељавања ветерана и жалбе становништва на њихову самовољу и отимачину. Готово нигде у античкој историографији нећете видети реалистичнији приказ народних невоља него на овим страницама. Ту даље (V, 13) видимо како војска, која има најамнички карактер, отима имовину од народа, а њен поглавица Октавијан јој повлађује, јер му је она а не народ потребна за остварење његових властољубивих циљева. Изврсне су и следеће главе, 14—17, нарочито последња од њих.

Читав рат између Октавијана и Луција (V, 19—24) је врло занимљиво приказан. Ту се види како војне старешине раде на помирењу између Октавијана и Антонија не у интересу народа него у свом, сталешком интересу. Војска је постала противнародна, те народ пљачка жито намењено војсци (V, 34), Конзул Луције, мада је поражен, много нам је симпатичнији и од Антонија и од Октавијана због свог принципијелног става и борбе у интересу народа и демократије.

¹⁴) В. И. Кузишчин у свом чланку *О латифундиях во II в. до н. э.* (*Вестник древней истории*, 1960, I, стр. 46—60) побеђа, додуше, схватање да су латифундије биле раширене у то доба, али то не мења ствар. Мада поседи богаташа још нису били латифундије у правом смислу, борбе око земљишног поседа тиме не губе ништа од свога значаја.

Апијан нам се овде, као што рекосмо, приказује у светлу историчара народа. Колико је он овде далеко од писаца који место историје народних маса дају само хвалопојке владарима и војсковођама! (за ово в. и гл. 67—69, 74, 77). Апијан је у својој историји — изгледа — дао нешто одиста ново, мада се и он служио са доста старог.

Он није тенденциозан као Ксенофонт. Он је бољи историчар од Ливија, који тако много морализира и понекад жртвује историску истину лепоти какве легенде. Апијан је, по нашем мишљењу, већи историчар и од Плутарха, јер његове карактеристике великих историских личности не носе апологетски карактер као код овога другог. Не само то. Апијан посвећује пажње питањима економског и социјалног живота више и од самог Тукидида и Полибија, који су постављали тежиште на политичку историју.

Апијан, мада је пријатељ оптимата¹⁵⁾, ипак као објективан и непристрасан историчар одаје право народним слојевима римског робовласничког друштва у њиховој борби. Мада аристократ, он је пријатељ народа и демократије и претставља ствари онаквим као што оне и јесу. Као писац он је тумач напредних тежњи народних слојева у античком робовласничком друштву.

Историчари су Апијана потцењивали, изгледа, поглавито стога што је он недовољно пажње поклањао форми свога дела. Модерни проучаваоци иду још и данас за својим античким колегама, који су гледали на историске писце више као на уметнике него ли као на научнике. Али напредна модерна историографија стала је на супротно гледиште од времена оснивача научног социјализма Маркса и Енгелса, који су дали већи значај садржини над формом.

Апијан, дакле, има извесне мане: он је недовољно пажљиво користио изворе; код датума, имена и географије он није увек сигуран; затим он није довољно критичан. То су познате чињенице. Али он има још више позитивних страна. Он је сабрао врло обиман материјал и лепо га је компоновао. Неке његове добре особине нису досад довољно наглашене, чини нам се, од стране модерних историчара. Општу оцену о њему можда би требало мало коригирати у његову корист.

На крају, на основу свега реченог, могли бисмо закључити да је Апијан најважнији историчар из римског периода грчке књижевности. Он надмашује чак и Касија Диона, који је бољи од њега по својим уметничким квалитетима. Апијан је неоспорно изнад свих античких историчара другог реда. Његових пет књига *Римских грађанских ратова* и *Књига о њунској историји* несумњиво спадају међу најзначајнија дела која нам је оставила античка, како грчка тако и римска, историографија.

Скојље

¹⁵⁾ Да је он наклоњен аристократији, види се из I, 64, где он назива присталице конзула Октавија а противнике популара Цине „исправнији део народа”. Исто тако и у I, 66, где он карактерише оптимате који су прибегли Цини као људе „којима се није свидело мирно стање у држави”. Његову симпатију према оптиматима одају и његове речи из I, 82: „Подухват Суле који се кренуо на отаџбину изгледао је као непријатељски, а ствар конзула, мада су они радили за себе, изгледала је као ствар отаџбине”.

Bogdan Stevanović

POUR UN RANG MEILLEUR D'APPIEN PARMIS LES HISTORIENS ANTIQUES

(RESUME)

Dans l'historiographie moderne sur aucun historien antique n'existe une opinion si inégale comme est celle sur Appien d'Alexandrie. Tandis que Marx et Engels ont déjà donné, il y a plusieurs décennies, un jugement très élogieux sur son histoire des guerres civiles¹⁾, il y a assez d'affirmations inexactes entre les historiens et les écrivains de l'histoire littéraire grecque, où l'on sous-estime Appien.

A ce propos l'auteur de l'article expose quelques-unes de ses observations et de ses pensées, sans prétention de donner une conclusion définitive. Il critique le jugement de Schwartz (dans *PW-RE*, II I, 1895, col. 216—237, s. v.), celui d'Aug. Musić (*Povjest grčke književnosti*, II, Zagreb, 1900), de Christ-Stählin-Schmid (*Griechische Literaturgeschichte*, II, 2 V éd. 1913), d'André Piganiol (*la Conquête Romaine*, II éd., Paris, 1930), de F. A. Wright (*A history of later greek literature*, II éd., Londres, 1951), de Machkine (*Istori-rija starog Rima*, Belgrade, 1951), de Gabba (*Appiani Bellorum civilium I*, Firenze, 1958).

Les auteurs mentionnés font ressortir beaucoup de défauts d'Appien et lui font des reproches graves, Piganiol le nomme même (p. 461) „ce mauvais historien” en ajoutant (p. 460); „il paraît avoir mal choisi ses sources” etc.

L'auteur de l'article illustre l'inconvenance ou du moins l'exagération des affirmations chez les auteurs cités par un exposé des sujets et des méthodes d'Appien employés dans son ouvrage historique, dans ses 5 livres des guerres civiles, afin que celui-ci mette en relief l'importance de l'ouvrage d'Appien.

L'auteur dit plus loin que le principe territorial et ethnographique, appliqué par Appien dans l'exposition de la matière, est meilleur que la méthode analytique, qu'ont employée tant d'autres historiens; que l'art de composition d'Appien n'est pas sous-estimable; et que, quant à ses caractéristiques et portraits des personnages historiques, Appien est en bonne position et qu'il a en quelque mesure la capacité pour une interprétation psychologique.

L'auteur de l'article est d'accord avec l'opinion que l'historien d'Alexandrie a assez de remarquables défauts, qu'on lui peut reprocher quelque chose au sujet de sa langue et de son style, qu'il ne se soucie pas des détails, qu'il lui manque une précision critique etc. Mais B. S. réfute les affirmations qu'Appien n'a pas de force d'expression en soulignant comme confirmation

¹⁾ Dans une lettre à Engels du 27 février 1861 Marx a écrit: „Ich habe gelesen Abends zu Erholung Appians römische Bürgerkriege im Griechischen Originaltext. Sehr wertvolles Buch. Der Kerl ist Ägypter von Haus aus. Schlosser sagt, „er habe keine Seele”, wahrscheinlich weil er in diesen Bürgerkriegen der materiellen Grundlage auf dem Grund geht”. Engels a aussi donné sur Appien une appréciation élevée dans son ouvrage *Ludwig Feuerbach*, qui a été écrit en 1886: „Von den alten Quellen über die Kämpfe innerhalb der römischen Republik sagt uns nur Appian klar und deutlich, um was es sich schlieslich handelte — nämlich um das Grundeigentum” (Berlin, 1946, p. 48).

pour le contraire son *Livre sur les guerres puniques*, qui excelle surtout dans son exposition par une vivacité et par un caractère dramatique et où, quoique romanophile disposé, il rend hommage au combat héroïque des Carthaginois.

A propos des sources employées par Appien B. S. dit qu'il existe là un grand désaccord chez ses citiques. Après avoir donné une revue critique de l'analyse de Schwartz des sources d'Appien, il a avancé son avis qu'Appien, quoiqu'il ait utilisé beaucoup de sources et se soit appuyé assez sur elles, n'est tout de même un compilateur ordinaire, mais un auteur original et talentueux, un écrivain capable d'interpréter les événements historiques.

Selon l'opinion de l'auteur de l'article, les meilleures qualités d'Appien comme historien sont l'objectivité et l'impartialité. Il en donne ensuite d'abondants exemples. Appien n'idéalise pas ses héros, comme le font quelques historiens de l'antiquité. Il présente aussi les vices des Romains qu'il admire. Quoique idéologue de la classe des propriétaires d'esclaves, Appien nous présente pourtant avec sympathie les esclaves en donnant une foule de données sur leur état pénible.

En avouant que chez Appien il y a quelquefois une hésitation dans les jugements, B. S. conteste les affirmations de certains savants, d'après lesquelles Appien est inconséquent dans ses avis, car d'après B. S. là sous l'apparence d'inconséquence se cache souvent l'objectivité. Puis l'auteur de l'article cite les autres qualités de cet historien. L'une d'elles est sa prédisposition à porter beaucoup attention aux faits sociaux et économiques, bien que, comme tous les autres historiens antiques, il ne soit pas matérialiste.

L'auteur affirme, conformément aux paroles des fondateurs du socialisme scientifique, que presque jamais dans les ouvrages historiques anciens, du moins dans ceux qui sont venus jusqu'à nous, nous ne voyons pas une histoire du peuple, une vie, un combat et une destinée des masses populaires si détaillés et si bons comme dans *les Guerres civiles* d'Appien. L'auteur de l'article donne ici une multitude d'exemples dans tous les 5 livres des *Guerres civiles*.

L'écrivain des *Guerres civiles Romaines* se présente devant nous comme un véritable historien du peuple et il est ici très éloigné de ces auteurs qui à la place d'une histoire des masses populaires font des panégyriques de princes et de généraux.

Appien n'est pas tendancieux comme, par exemple, Xénophon, ni moralisateur comme Tite Live, ni apologiste comme Plutarque. Quoique aristocrate, il représente, en historien scrupuleux, justement le combat du peuple et de la démocratie.

Enfin, en approchant de sa conclusion, l'auteur dit qu'il faudrait un peu corriger le jugement général sur Appien historien à son profit. Appien a vraiment donné — dit l'auteur de l'article — dans son histoire quelque chose de nouveau, bien qu'il ait employé assez d'ancien.

L'auteur considère qu'Appien est le plus important historien de la littérature grecque pendant la période dite Romaine, qu'il est au-dessus de tous les historiens antiques du deuxième rang. Ses cinq livres des *Guerres civiles Romaines* et son *Livre sur l'histoire Punique* appartiennent sans doute aux ouvrages les plus importants que nous a laissés l'historiographie ancienne tant Grecque que Romaine,